

POGLED U POETSKI SVET *MESEČEVE ENCIKLOPEDIJE* STEVANA PEŠIĆA

Potreba za podsećanjem na *Mesečevu enciklopediju* (1965), prvu objavljenu knjigu Stevana Pešića koja je sa stanovišta čitalačke, naučne i kritičke recepcije mnogome marginalizovana, proizilazi iz uverenja da se do razumevanja autorove poetike ne može pristići isključivanjem dela koje anticipira neke od najznačajnijih tematskih, stilskih i misaonih konstanti njegove literarne slike sveta počev od raznolikih vidova poetske reinterpretacije lunarne simbolike i semantike i intertekstualnih veza sa mitskim mišljenjem i usmenom tradicijom, preko istraživanja oniričkog diskursa literarnosti, pouzdanja u poeziju oneobičenog, čudesnog, fantastičnog, iracionalnog i nadrealnog, do setnog i sanjarskog pesničkog lirizma i panhumanizma ili pak izricanja dramatičke ontološke i egzistencijalne zebnje.

Ključne reči: Mesec, folklor, fantastičko, lirsko, Stevan Pešić, srpska književnost 60-tih godina XX veka.

Od kada je objavljena u ediciji časopisa „Vidici“ 1965. godine, *Mesečeva enciklopedija* Stevana Pešića ostala je, mahom, izvan kritici zanimljivih knjiga. Da li je razlog u opštoj sumnjičavosti u njenu literarnu vrednost, ili možda u produženom izostanku sluha „zvanične kritike“ koja je 60-tih bila „uglavnom neosetljiva za ono što je donosila nova 'plejada' srpskih pesnika“ (RASTEGO-RAC 1994: 8), ili u činjenici da se Stevan Pešić nakon 1965. potvrdio kao čovek dramskog i lutkarskog teatra, pripovedač, putopisac i „verovatno najbolji naš interpretator“ Istoka (KULENOVIĆ 1985: 15), pa se njegova prva, pesnička knjiga „nekako“ izgubila iz vida – otvorena su pitanja. Tek, u poređenju sa pažnjom koju, dakako s razlogom, dobija većina književnika i dela iz sredine šeste decenije XX veka,² kritička recepcija u ovom slučaju iznimno je svedena, a uz to i vrednosno podvojena.

¹ sarancic.cutura@gmail.com

² Recimo: *Mleko iskonu* (1963) M. Pavlovića; *Banović Strahinja* (1963) B. Mihajlovića Mihiza; *Kamena uspavanka* (1963) i *Stihovi* (1964) S. Raičkovića; *Tražim pomilovanje* (1964) D. Maksimović; *Osmo ofanziva* (1964) B. Čopića; *Pesme* (izbor, 1965) V. Pope; *Prvi delirijum* (1965) A. Vukadinovića; *Plavi čuperak* (1965) M. Antića; *Čarapa od sto petlji* (1965), *Krmeći kas* (1966) i *Razvojni put Bore Šnajdera* (1967) A. Popovića; *Bašta, pepeo* (1965) D. Kiša; *Vreme čuda* (1965) B. Pekića; *Derviš i smrt* (1966) M. Selimovića; *Priče o zanatima* (1966) B. Čosića; *Šlemovi* (1967) Lj. Simovića, itd.

Odmah po pojavljivanju *Mesečeve enciklopedije* M. Harpanj piše da to nije „takva zbirka pesama koja može oduševiti ljubitelje poezije. Reči ne probijaju dublje u svest, čini se da one osim površinske skrame nemaju stvarniju pesničku podlogu. Sve ostaje na slučajnoj, ne retko naivnoj, igri i na nameštenim efektima“ (HARPANJ 1965: 8). Godinu dana kasnije M. Miloradović posvetio joj je samo jednu, ali afirmativnu rečenicu: pesnik „koketuje sa pomeranim, 'ciganskim' veltanšaungom, ako se tako može reći, i ta je lirika ljupka, pitka, ekstravagantna“ (MILORADOVIĆ 1966: 9). Prikaz P. Zupca otpočeo je čitanjem prvog ciklusa pesama koje su obeležene „karakterističnom zvučnošću izvorne ciganske poezije“ i konstatacijom da te „veoma simpatične pesme iz Pešićevog ranog perioda koje na prvi pogled osvajaju čitaoca prividnom autentičnošću i svežinom, ne mogu pretrpeti ozbiljniju kritiku jer su više uzorci i kopije nego izvorna poezija“ (ZUBAC 1966: 13). Međutim, u poetskoj prozi naslovljenoj kao i knjiga pohvalio je nesporednost, svež izraz, jetku ironiju, humor, titravu setu, vanrednu slikovitost: „pesnikove *priče* o mesecu u nehajno zdelanim strukturama sadrže mnoštvo svetlosnih varijacija, neočekivanih obrata. Pešić se poigrava sa svetom, smeje se, seli se u daleke pejzaže, ceo svet preseljava u pesmu; sve je izvitopereno do apsurdna [...]“ (ZUBAC 1966: 13).

Među člancima kojima su se u godini Pešićeve smrti (1994) prijatelji, umetnici, reditelji, pisci i pesnici oprostili od ovog književnika sublimirajući njegov rad onako kako to kontekst *in memoriam* najčešće podrazumeva, nalazi se i tekst I. Rastegorca. U *Mesečevoj enciklopediji* on je video „duh prijemčive ležernosti i rasprisanosti, nadasve neponovljive začaranosti i vedrine iza kojih se krila iskonska mudrost“; „zavidno znanje i lunarne simbolike i njene utkanosti u celokupna znanja i tumačenja sveta“; tragove nemačkog ekspresionizma ali i „melijesovskog mađioničarskog (hudinijevskog), iluzionističkog magičnog duha očitovanog u prvom desetleću ovog veka, između ostalog i u filmu 'Putovanje na Mesec'“; „šagalovsku fantastiku“; „izvanredno poznavanje savremene poezije“; naposljetku i prevazilaženje folklorne neposrednosti (RASTEGORAC 1994: 8).

Noviji kritički odziv pristigao je 2009. godine u okviru naučnog skupa o Pešićevom delu. Tom prilikom P. Zubac je ustvrdio da se u ranim Pešićevim pesmama dalo „prepoznati da se radi o tragalačkoj i lutalačkoj duši kojoj je prostor u kojem jeste malen i kojoj je ceo svet dom“ (ZUBAC 2013: 145). Z. Đerić je istakao da je *Mesečevom enciklopedijom* Pešić „nagovestio svoju opsednutost: on je bio mesečar, lunatik, somnabul, ili – sanjar, maštar, fantasta“ i zaključio da je ta knjiga „najavila ne samo njegov izuzetan stvaralački potencijal, nego i mnoge teme koje će ga opsedati do kraja života“ (ĐERIĆ 2013: 147–153). Z. Bognar je pisao da je Pešićeva poetika „prepoznatljiva prevashodno po negovanom odnosu prema mitskom i mističnom, vrlo često prema bajkovitom i basnolikom, prema izrazitoj misaonosti dualističkog tipa, kao i po potrazi za svojim i našim duhovnim zavičajem“ (BOGNAR 2013: 157–159).

Ni pogled na mišljenje samog autora o vlastitoj debitantskoj knjizi neće sve do kraja pojasniti. Uz relativno negativno automarkiranje nekih pojedinsti *Mesečeve enciklopedije* koje je katkad nazivao „buncanjima“ (PEŠIĆ 1991: 227), posve drugačiji odnos ilustruje, recimo, beleška kojom je u *Orfejevim dvojnicama* prokomentarisao svoj izbor dve pesme, najdraže i najreprezentativnije od onoga što je u stihu ispisao. To su „Tica i lopov koji spava“ iz *Mesečeve enciklopedije* i pesma iz *Svetlog ostrva* za čiji se naslov uzima prvi stih „Želeo sam da umrem“. Deli ih više od dvadeset godina, ali obe, tvrdi njihov autor, odražavaju njegov postojani, nepromenljivi „unutarnji ritam i zvezdani ritam“. Prvu je ocenio kao „malko nevestu; takva je najčešće mladost“, a izabrao ju je kao „kao spomen na te davne dane, na 'vidike' i na vreme kada lišće sa drveća na Kalemegdanu nije opadalo“ (u: ŽIVANOV 2001: 219). Taj lamentno intoniran autokritički detalj svedoči, u najmanjem, o Pešićevom percipiranju jedinstvenosti vlastitog dela iz čega se *Mesečeva enciklopedija* ne da izopštiti (v. i: PEŠIĆ 2002: 322–323).

No, sve da se u potpunosti zanemari sud kritike (i samokritike) kao mogućí mamac da se ova skrajnuta pesnička knjiga uzme u ruke, njen naslov nesumnjivo obavlja takvu ulogu. Premda može delovati isuviše pretenciozno (jer „enciklopedičnost“ podrazumeva težnju ka sveobuhvatnosti i izvesnom poučavajuće-informativnom učinku za opšte dobro i „široku“ upotrebu), on se zasigurno ne mora ostaviti na razini nadobudnog samomistifikatorskog ekscesa. Naime, promatrati Pešića kao *mesečevog enciklopedistu* – i to bez podozrivog distanciranja – vodi ka razumevanju njegovog celokupnog književnog rada. Od brojnih primera koji bi mogli potkrepiti stav da njegova opsesija mesečevim fenomenom nije jednokratni konstrukt i mladalačka epizoda, bira se priča „Slavuj ubica“, objavljena pred kraj Pešićevog stvaralačkog i životnog puta. Iz nje se izdvaja deo posvećen ocu naratora, telegrafisti koji je želeo konstruisati aparat kojim bi voljenoj ženi slao poruke sa Meseca; koji je maštao o Himalajima gde bi on, žena i dete bili najbliži Mesecu; koji je, penjući se na čardak, iz noći u noć svojim aparatom primao poruke i od putnika po dalekim planinama i od „duhova“ koji znaju šta se na Mesecu događa; koji je, konačno, „otkrio tajnu Meseca i mogao da objavi svetu“:

„to je duhovno telo Zemlje. Sačinjeno je od naših misli, snova i pamćenja; otuda njegova blagotvorna i divotna svetlost. Bez Meseca ne može živeti bilje i sve što je na zemlji, u vodi i u vazduhu, jer je seme života u dušama. Mesec je boravište ljudskih duša. Na njemu je duša prvog, na njemu će biti i duša poslednjeg čoveka“ (PEŠIĆ 1992: 16).

Do Himalaja, gde bi duhovno „okrilatio“, ipak nije došao. Utopio se dok se pripremao za „svemirsku hladnoću na tim visinama“ i u januaru kupao u Dunavu „probijajući led sekirom“ i roneći između santi. Žena je, godinama kasnije, od sina tražila da zapiše sve poruke koje je otac primao s Meseca ne bi li mu bile putokaz u životu, i pred kraj pripovetke rekla, poričući strah i tugu od smrti i zbog smrti voljenih:

„Nema onoga koji je otkrio istinu o Mesecu, ali tu je naš sin. On se sprema na Himalaje, tamo gde će mu krila najbrže izrasti“ (PEŠIĆ 1992: 22).

Ostavljajući po strani mogućnost da je Pešić i ovim putem fikcionalizovao svoju duboko intimnu čežnju za povratkom i u realni i u simbolički Katmandu ili, pak, da je izrekao slutnju sopstvene smrti, pomenuti deo priče u osnovi varira identifikovanje vlastitog *ja* kao predodređenog da se odaziva magnetičnoj privlačnosti mesečeve energije. Doživljavajući samog sebe, i u kontekstu dokumentarnog³ i u kontekstu literarnog diskursa, kao „čoveka noći“ čija je priroda – Mesečeva priroda, Pešić je ocrtao glavnu liniju koju tumačenje njegovog dela, kako god se osmislilo, ne može zaobići. *Mesečevu enciklopediju* takvom kakva je uslovalo je poetizovanje načela promenljivosti i mnogolikosti kosmičkog fenomena od kog zavise život, smrt, plodnost, vreme, i to po principu vitalističkog smenjivanja osipanja, nestajanja i obnavljanja, nastajanja (up. npr. JANKOVIĆ 1951; ELIJADE 1986; ŠEVALIJE, GERBRANT, 1989; TOLSTOJ 2001). Taj fenomen u umetnosti odvajkada balansira između klišea i istinske provokacije, on je i opšte mesto lirskih noćna sa romantično, nostalgичno ili dramatično osmišljenim pejzažima, i „neizbežni činilac meditativne poetske 'scenografije“ za većinu simbolista, impresionista i dekadencata s početka XX veka, oličenje i mistično metafizičkog i egzistencijalnog, pa nadalje do svakovrsnih savremenih pesničkih koncipiranja, on se, u najopštijem smislu, potvrđuje kao „jedan od retkih povlašćenih amblema pesničkog umeća“ (BRAJOVIĆ 2017: 29, 37). U slučaju *Mesečeve enciklopedije* i u njoj prisutnog preloma mitološkog, folklornog, religijskog, naučnog, pseudonačnog, kulturološkog, književnog istraživanja mesečeve tajne u autorskoj imaginaciji, poetizacija Meseca ishodi nizom različitih lica: noćno svetilo, sunčev takmac, oploditelj sveta, antropomorfizovan ženik, sadrug, šeret, kartaroš, sablažnjivač, žbir, groteskni objekt i predmet ironizacije, „kutija sa praškom“, veliki „šipak“ koji se čoveku „potura pod nos“, „lobanja, sama, u vodi“, uzrok nesna, snažan poticaj iracionalnog, mesto života posle smrti, rajski topos, prebivalište božanskog...

Otuda ne iznenađuje što je jedno od bitnih obeležja ove pesničke knjige oblikovna (stihovi, poetska proza, priča, kratki prozni zapisi) i emocionalna razućdenost koja prepliće tananost panhumanističkog osećanja, pesnička oneobičavanja pojavnog i ontološku i egzistencijalnu uznemirenost. Upuštajući se u mitsku i simboličku (pa i astronomsku) tajnu Meseca, Pešić je objedinio „ciganski“ štimung, filosofiju čergara, korpara, nesmirenih putnika i sanjara čiji imaginativni i religijski svet postojano čuva divljenje prema lunarnom; miris zumbula, trešnjevog cveta i hrastovih šuma, impulse mitskih priča, usmenih predanja i verovanja, hedonističko ukorenjivanje u rodnom koviljskom kra-

³ O tome svedoče sačuvana Pešićeva pisma (v. u: *Stevan Pešić – život i delo*, zbornik radova, Novi Sad: Gradska biblioteka u Novom Sadu, 2013, 217–219).

joliku kao bezgraničnom i skladnom kosmičkom sveprostoru; groteskne, nadrealno-ludističke kombinacije stvorene iz punog poverenja u poetsku začudnost; introvertnost i umnožavanje jedinke u animističkim spojevima; spokoj i dramatiku; čudesno i ironičko; fatalističke slutnje i detinje poverenje u svet; radosno osećanje kosmičke slobode i osećanje stalne pretnje nad jedinkom...

Iz prvog ciklusa („Pesme“), u kom je kritika naglasila vezu sa poetskim izrazom ciganske usmene poezije ali ga je uglavnom videla više kao plod pesnikove fascinacije i „kopiranja“ no kao niz uspehli stvaralačkih transpozicija (v. HARPANJ 1965: 8; ZUBAC 1966: 13), izdvaja se pesma „Kad korpari spavaju“:

*Vetar napravio
Ciganske kuće nasred polja.
Deda spava; jedan svitac
Bradu mu je zapalio.
Moja žena spava;
U njenoj kosi leptirovi;
To cveće koje leti,
Zamrsili se.
Deca se penju na nebo
Svirajući u male harmonike,
Vodeći zeleno ždrebe.
A Mesec plete korpe sa mnom,
Jer miševi već
Snivaju kukuruznu svilu (PEŠIĆ 1965: 10).⁴*

Bez obzira na to jesu li ovi stihovi tek atmosferom i ponekim motivom bliski usmenom izvoru ili su u složenijem intertekstualnom i poetičkom odnosu prema folklornoj tradiciji, oni sadrže autorski potpis. Kuće vetrom donete, nestalne i prividne, jesu pitoreskni detalj nabijen sugestijom zanosne prirodnosti natprirodnog kojom se život začas premešta u sferu bitisanja u čudesnom, ali jesu i nagoveštavaju spoznaje da je fizički fiksiran dom i suvišnost za čovekovu sreću i iluzija nad iluzijama. Starčeva brada koja bukti svetlošću i obasjava noć kao nestvarni lampion svojevrstna je divinizacija starosti. Pokretljivost, šarenilo i miris leptirova-cveća u opojno senzualnoj kosi usnule žene,⁵ semantički mnogostruko zrači zahvaljujući, između ostalog, čvrstoj uvezanosti simbola (leptir–kosa–duša–smrt–san). Muzika dečjih harmonika i kretanje dece koja ne znaju za granice zemnog i nebeskog tiče se centralnog

⁴ Pesma je prvi put objavljena u „Vidicima“ 1961. godine.

⁵ Istovrsna slikovno-čulna efektnost ovog detalja nalazi se i u drugim Pešićevim delima, recimo, u jednoj od pripovedaka *Putu u Radžastan* u kojoj pripoveda „kako su Cigani stekli najvišu nebesku zaštitu“ pomažući i gosteći Isusa koji zaustavlja žandarme šaljući na njih „jato leptirova“. Kada su se spasili progonitelja, jedan Ciganin je primetio: „Griva našeg konja je procvetala!“ To se leptirovi behu zamrsili u grivi“ (2015: 12–13).

Pešićevog misaonog i stvaralačkog polja koje splicje ljudsko, animalno, biljno, božansko, anđeosko u jedinstvenu celinu po obrascima mitskog mišljenja o zlatnom dobu egzistencije. Mišje snevanje mekote kukuruzne svile pripada nizu svedočanstava o autorovoj osetljivosti za animističku filosofiju, baš kao i o dosegnutoj mudrosti koja poništava superiornost antropocentrične tačke gledišta. Sve to promatrano okom dvojice budnih poslenika, Meseca i pesnika – karakteristična je Pešićeva poetizacija malih, svakodnevnih i svakonoćnih epifanijskih trenutaka koji smisao ljudskog postojanja potvrđuju u sveprožimnosti i sveopštosti kosmičke harmonije. Ta vrsta senzibilnosti obeležava ceo njegov opus.

Ciklus „Mesečeva enciklopedija“ doneo je drugačiji autorski izraz, podjednako prepoznatljiv u Pešićevoj poetici. U proznom tekstu naslovljenom „Aporigej“ svoju putničku i oniričku prirodu razuzdava fantastičkim slikama percipiranja Meseca sa različitih geografskih i kulturoloških pozicija.⁶ U tekstu „Iz mesečeve fijoke“ zadire u poljuljanost kosmičke ravnoteže i izriče slutnju da će Zemlju, poroznu, krhku, ništa drugo do prašinu, uskoro razvejati vetrovi koji duvaju iz „otvorene fijoke na Mesecu“ (PEŠIĆ 1965: 36). Predosećanje kataklizmične sudbine planete i čovečanstva prisutno je i na drugim mestima (recimo, u snu o Zemlji koja „odlazi“, „valja se mračnim prostorima“ i ostavlja „upaničenog“ posmatrača – PEŠIĆ 1965: 23), no, čini se, ono ne proističe samo iz autorovog egzistencijalnog nemira, ekološkog osvešćenja⁷ ili revolta protiv represije političkih i društvenih sila kojoj sleduje kosmička osveta. Pešićevo pesničko promišljanje privremenosti, trošnosti i efemernosti zemaljskog i Zemlje ne okončava se ni u ironijskom govoru, ni u rezignaciji i defetizmu već u mitskom poimanju postojanja i trajanja, u neuništivom vitalizmu cikličnosti: tek iz haosa i katastrofičnog nestanka jednog vasionkog poretka nanovo se rađa novi.

U istom ciklusu pišaće o „Zvucima“, „Bojama“, „Mirisima“, „Menama“ mesečevim, o „Mesecu i životinjama“:

„Leptiri što lete vazduhom postanu kad Mesec trepće pa mu ispadne trepavica. Ptice zato lepše pevaju spram mesečine jer progutaju koje rumeno zrnce mesečevog praha. [...] Njegova usna je staza paunova. Gde Mesec šakom dodirne lišće nastaju žabe krastače i žabe gatalinke. Gde se usekne – puževi. Pod pazuhom mu sove prave gnezda a lešinari kriče sa čele. Vrapci potiču iz njegovog nosa, pa ih je svuda. Nokti su mu magareća kopita. Nijedna vrsta ribe se ne mresti dok on ne zamuti vodu. Gde je njegovo oko tu je zec. Lisice mu se prikrađu i očešu

⁶ „Zašto su Englezi mudar narod? Jer su zakonom uvezli maglu u zemlju, pa se zbog vlage ona šašavost od mesečevog svetla znatno smanjila“; „Pa Rusija: Mesec privezan na kaišu ne može se maknuti odande; o tome se brinu časovničari“; „U Bugarskoj nemaš Meseca za lek“; „U susednoj Rumuniji međutim prečnik mu iznosi 2m. i 93 cm.: prolazi nisko nad državom i sve bi bilo krasno da ne miriše na pečenu bundevu“, itd. (PEŠIĆ 1965: 31–32).

⁷ U tom smislu najeksplicitnija je priča „Poseta“ (v. PEŠIĆ 1965: 27–28).

o njega da im dlaka bude sjajnija. Sa konjima se najbolje slaže. I sa kravama je često; video sam tele – pljunuti Mesec“ (PEŠIĆ 1965: 45).

I o „Mesecu i biljkama“:

„Žuta kukuruzna svila su pletenice mesečevih unuka. Kad tka ćilim to je proplanak. [...] Po jarugama i ukraj puteva kojima prolazi, trese pepeo iz lule: tako rastu korov i palamida. [...] U junu se pomeša sa belim bagremovim cvetom pa zajedno, rumeni i mirišući, čoveku vade srce. A kad sa aprilom pređe preko sveta, voćnjaci su šareniji. Naročito je naklonjen trešnji. Plod šljive je njegov ispljuvak a jabuka je Mesec u minijaturi. Dunju je milovao sa svih strana. [...] Pretresite koje drvo i naći ćete izgubljeno mesečevo zlatno prstenje. [...] Lekar je koji stavlja drveću na rane melem-smolu“ (PEŠIĆ 1965: 47–49).

Kao celina dati ciklus je izraz pesničke tenzije ostvarene sintezom groteske, humora, ironije, očuđavanja, lirizma, metaforičnosti, te slikovnosti poznate, recimo, usmenom etiološkom predanju. Ovde se, tvrdi kritika, katkad nađe „pravog pesničkog grumenja“, no, da li je ono „zatrpano“ u „prekomernom potenciranju igre reči, neslućenim i skoro uvek promašenim obrtima u semantičkom rasporedu sadržinskih sastojaka pesme“, da li sve ostaje u „nekom bizarnom i lakom podsmehu“ i suvišku „neke ludosti i neočešljanosti“ (HARPANJ 1965: 8) – može se raspravljati. Međutim, ta „ludost i neočešljanost“ pokazće se kao bitan poetički element, najočitije možda u Pešićevim tekstovima za lutkarski teatar u kojima je ostvario punu ekspanziju apsolutne nezainteresovanosti za konvencije i konvencionalnost bilo da je inspiracija potekla od nonsensnog vibriranja folklornih lagarija, bilo da je aluzivno vezana za konkretan citatni izvor modernog evropskog pesništva,⁸ bilo da je posve autorska.

Konačno, sve da se razmišljanje o intrigantnosti *Mesečeve enciklopedije* usmeri samo na poslednju celinu naslovljenu „Viđenja“ – iako bi suvislost takve namere lako podlegla primedbi da toliko sužen obzor ne može uroditi ničim obuhvatnim – ta vrsta analitičke mikroskopije, iako nedostatna, ne bi bila i zaludna. Jednostavno, utisak je da se bitan deo Pešićeve literarne slike sveta zgusnuo upravo na ovom mestu.

U jednom šturom, bezmalo tehničkom opisu „viđenja“ su niz grafički izolovanih zapisa, najčešće od jedne rečenice. U impresionističkom opisu to je serija poetskih minijatura-bljeskova isprovociranih silovitošću Pešićeve osećajnosti, fantazije, intelekta i duha. Kritika ih je različito procenila. Kazano je da su „neka vrsta zapisa o svemu i svačemu, poezija nikako nije“ (HARPANJ 1965: 8), ali i da su „eksperimentisanje“ nepovezanim rečenicima koje je rezultiralo „čudnim poetskim tkanjem“ (ZUBAC 1966: 13).

⁸ Recimo, motiv Ajfelove kule-pastirice koja čuva „stado“ – „mostove što piju na Seni“ u *Krilatoj kravi* (PEŠIĆ 1985: 19), predstavlja svojevrsnu parafrazu, ali i osoben „pozdrav“ poetskom svetu G. Apolinera (Guillaume Apollinaire).

Delimično razrešenje nedoumice šta su „viđenja“ nalazi se u putopisu *Katmandu*. Tvrdeći da je ih je imao od detinjstva, Pešić ih pokušava demistifikovati ispovednim jezikom:

„Najčešće su samo pojedine slike, predmeti ili lica, istrgnuti iz jedne druge, meni nepoznate stvarnosti. [...] mnoga od tih Viđenja koristio sam, godinama, u onome što sam pisao: često je to bilo bolje od 'izmišljenog'. [...] razlika između viđenja i pisanja je u tome što su viđenja trenutna, delovi nekih realnosti, dok priča, na primer, ima početak i kraj, predstavlja čitavu jednu realnost. [...] većina ih kratko traje, tek da se vide i zapamte. Dok sam bio mlad, u trenucima slabosti, dolazio sam u iskušenje da odem lekaru. Nisam otišao i spasao sam se zločina. Otišavši lekaru, ja bih ubio čitav jedan svet“ (PEŠIĆ 1982: 207; 213).

Smiju li se ovakvi iskazi ignorisati, ili, pak, ostaviti na razmeđu autopsihološkog sameravanja, autobiografskog iskaza i fikcionalizacije – rizično je kako god se odgovorilo.⁹ Ni pojmovni obuhvat termina kojim je autor označio iskustvo koje se ne da podvesti ni pod snove, ni pod sanjarije, halucinacije, fantazmagorije ili vizije – sve što u stanju budnosti važi za ekvivalent noćnom sanjanju (JOVANOVIĆ 2017: 17), ovde se neće pojasniti. Umesto diskusije o nadiskustveno iskustvenom u psihičkom životu jedne stvaralačke osobnosti koje je dobilo svoju literarnu fiksaciju, privlačnija je pesnička priroda ovih zapisa.

Neki od njih (recimo, „Videh kako seku Mesec da krpe Zemlju“ – PEŠIĆ 1965: 56), odaju utisak, posebno ako se čitaju doslovno, da računaju na efektnost naivnog diskursa i dečjeg percipiranja, na čudesno, fantastičko, paradoksalno, alogično, ludističko, humorno, oniričko dekonstruisanje racionalno ustrojenog i zadatog sveta. Neki izražajnost duguju prvenstveno kolorističkim antinomijama („Izađoh u polje a polovina polja svetla, polovina tamna“ – PEŠIĆ 1965: 59). Pojedina „viđenja“ rabe religijsko-mistički jezik (slike, simbole, metafore) i ovijena su nečim što nalikuje biblijskom slovu istine („Anđeo pruža svoj mač na zemlju da se po njemu uspnem gore“ – PEŠIĆ 1965: 62) ili isečku apokaliptičnog scenarija:

Videh orača koji ore njivu a brazde se za njim zatvaraju i zemlja stvrđnjava.

*

⁹ Iako je sporno u kojoj meri ispovedni diskurs pomaže tumačenju, ponešto iz prethodnog navoda jeste značajno za razumevanje „Viđenja“ u *Mesečevoj enciklopediji*. To je insistiranje na njihovoj različitosti od „izmišljenog“, od onoga što pretenduje na fikciju, fikcionalnost i fikcionalizaciju kao svestan proces oblikovanja književnoga dela, te od priče od koje se očekuje narativna celovitost; to je i potcrtavanje *trenutnosti* što se automatski projektuje na dužinu zapisa; to je i insistiranje na njihovoj *istinitosti* što može biti shvaćeno i kao deo mistifikatorskog autorskog gesta kojim sebe predstavlja u mističnom ovoj osobe povišene senzitivnosti, i kao sugerisanje važnosti dokidanja svake sumnje da ovome valja pristupati kao istinski proosećanom i proživljenom; naposljetku, to je i isticanje *slikovnosti* koja je, čini se, najznačajnija smernica za analitički čin: sva „viđenja“ su prevashodno književne, poetske slike.

Videh poslednjeg čoveka na zemlji i svetlost gde silazi da mu utre suzu. I umre čovek a svetlost ostade.

*

I videh beo, velik talas kako pređe preko sveta, a na njemu nijednog čamca, nijednog jauka (PEŠIĆ 1965: 62).

Ipak, povodom ovakvih i niza srodnih retorički povišenih „viđenja“ ne može se govoriti o „starovremenskom proročkom stilskom sindromu“ (v. PAVLETIĆ 1986: 221–246) i pesničkom vizionarstvu koje je tu da obznani i upozori. Gromoglasna, ekstatična profetska intencija nespojiva je sa utiskom koji stvara Pešićevo delo uopšte. U ovakvim zapisima nema nagomilavanja, stupnjevitog podizanja dramatike, patetike, apelativnosti, afektivnosti iza koje stoji samouveren sveznajući pesnik-mistik-vizionar. Sva „viđenja“, pa i ova, čitaju se kao jedan od oblika kojim se zadovoljila Pešićeva stvaralačka potreba da jezički i poetski atomizuje ono što fizička čula nikada neće spoznati a što u izvesnoj meri funkcioniše kao pesničko zagonetanje sa obiljem interpretativnih odgonetki. Tako se, primera radi, povodom zapisa:

Videh devojku u venčanici gde sedi na rascvetanoj jabuci; pola meseca joj je na krilu, pola na nebu (PEŠIĆ 1965: 58–59),

analitički vidokrug namah ispunjava likovnošću, emocijom, figurativnošću koja računa na figurativnost arhajskog usmenopoetskog fonda. I nevesta, i nevestinsko ruho, i jabukovo drvo u cvetu, i mesec podeljen između devojačkog krila i neba, i svetlost/ belina koja prožima živo (ljudsko i biljno), predmetno i kosmičko – upućuju na metaforiku i simboliku tradicijskog pesničkog jezika. Kompleksna obredna i običajna uloga jabuke (ploda, grane i drveta) u svadbenom, posmrtnom, kalendarskom kontekstu ili u devojačkim ljubavnim gatanjima, ovde istrajava kao duboko pohranjena struktura jedne aluzije na mitsku priču o kosmičkoj svadbi. Raspolućen mesec, shvaćen čak i kao puka optička varka, u ekspresiju i semantiku pesničke slike unosi dinamiku međudnosa htonskog i ovog sveta, a „devojci u venčanici“ daje status bića povišene moći koje upravlja vasijskim prostorom. Naravno, ako sve to i pripadne području interpretativnih spekulacija, čitaocu ostaje ono nepobitno: efektna *poetska fotografija iracionalnog* iz autorovog imaginarijuma.

Rečeno mogu potkrepiti i drugi primeri čije je tumačenje takođe uslovljeno razaznavanjem refleksa tradicionalne kulture, poezije, religije i mitologije:

I videh svoju majku posle ponoći: ide, vodeći za ruku ivanjsko cveće.

*

I jelena sa očevim likom, granatih i vitkih rogova (PEŠIĆ 1965: 58).

Promišljanje o ovim „viđenjima“ nužno uključuje složen sistem metaforičkog govora bilja, kakav se u narodnom verovanju postojano zasnovao,

odnosno, govor arhajske semantike jelena u drugom primeru. Znajući za stalnu dijalošku usmerenost Pešićevog dela prema folklornom i mitskom iskustvu (v. ŠARANČIĆ ČUTURA 2018: 315–331), moglo bi se reći da ivanjsko cveće („vođeno“ onako kako se vodi dete), akcentuje svršen proces simboličkog obogetvorenja majke (a tako i pesničkog subjekta-deteta), u čemu, makar hipotetički, svoj udeo ima usmeno kazivanje o vezi Bogorodice i ivanjskog cveća/gospine trave (ČAJKANović 1994: 90). Asocijacije idu i dalje ako se pristane na čitanje arhajskog jezika očuvanog u verovanjima u magijsku i apotropejsku moć bilja kojim devojke i žene manipulišu uoči Ivanjdana zarad sreće, zdravlja, ljubavi i plodnosti, a posebno ako se cela pesnička slika smesti u kontekst sakralnog trenutka u kom se, po narodnom predanju, „otvaraju nebesa“, zvezde spuštaju na zemlju, podzemna blaga postaju vidljiva ljudskom oku, biljke i životinje progovaraju, voda postaje čudotvorna, večno željeni raskovnik na dohvata ruke (VINOGRADOVA, TOLSTOJ 2001: 219–220). Tako nestvarno eterična figura majke sa ivanjskim cvećem-detetom u gluvo noćno doba ozračena svetlosnim principom i simbolizacijom odabranog bilja, dostiže i religijsku auru Bogomajke, ali i pun potencijal netelesnog prikazanja suštine majčinstva uopšte (v. i: PEŠIĆ 2002: 188, 292). Podjednako je rečito i drugo navedeno „viđenje“ koje identifikovanje figure oca (a tako ponovo i pesničkog subjekta-deteta) postavlja u simbolički složeno polje: vezan za nebesku, božansku, solarnu semantiku, jelen u narodnoj demonologiji i kosmološkim kazivanjima, u slovenskom usmenom predanju, legendi i obrednoj poeziji figurira, između ostalog, kao Božji sluga i poslanik (GURA 2001: 247–248).

Uopšte, za Pešićeva „viđenja“ moglo bi se kazati da su *jezikom uhvaćeni trenuci nadsvarnog* u kojima se neprestano odmeravaju snage formalnog kondenzovanja i semantičkog bujanja iskaza. „Viđenja“ se daju čitati kao skice, uzgrednice, „slučajne“ zabeleške; kao kolaž celina i kolaž delova koji tvore celinu; kao autocitatna riznica iz koje su „prelazila“ u druga Pešićeva dela; kao literarni fragmenti koji relativizuju kontinuitet pisanja (pevanja i pripovedanja) i koji su sami za sebe (jezički, značenjski, slikovno) celoviti upravo i isključivo kao fiksacija trenutaka. Držeći da književna struktura poseduje, uslovno kazano, „metafizički supstrat“ koji izmiče „racionalno-diskurzivnom“ svođenju, da je „i pored sve svoje formalne zatvorenosti i određenosti koja može da se evidentira egzaktnim metodama, na kraju tako raskriljena i otvorena da omogućuje neprekidno nove tragačke pokušaje“ (GLUŠČEVIĆ 1975: 30), i Pešićeva „viđenja“, i knjiga u kojoj se nalaze, čekaju čitaoca.

Hronološki gledano *Mesečeva enciklopedija* je inicijalna tačka jednog žanrovski heterogenog i idejno posve homogenog opusa.¹⁰ U izvesnom smislu

¹⁰ Iz Pešićeve rukopisne zaostavštine i dalje se pojavljuju nove knjige. Jedna od njih, *Dud u Kovilju* (priredio Z. Đerić, Novi Sad: Zmajevе dečje igre, 2015), Pešića predstavlja kao pesnika bliskog *naivnoj pesmi*.

ona je i njegova anticipacija: ključna svojstva prve Pešićeve knjige imala su dinamičan razvojni kontinuitet u potonjim delima. Otuda ostaje uverenje da je ne mogu ignorisati zaljubljenici u *Katmandu* (1982), *Svetlo ostrvo* (1984), *Tibetanace* (1988) ili *Sarat i Vipuli* (1991), svi koji su u njima iščitali otisak andersenovskog popravljanja 'stvarnoga' sveta i kreiranje paralelne stvarnosti (VELIKIĆ 1991: 44). Ne mogu je ignorisati ni poklonici pripovednog postupka u *Dopisivanju sa Bogom* (1991), *Putu u Radžastan* (1997), ili *Velikoj knjizi* (2002–2011), višetomnoj, posthumno objavljivanoj simbiozi raskošnog Pešićevog maštenog sveta, stila i misaonosti. Ne mogu je zaobići ni poklonici njegovih drama (*Omer i Merima*, *Darinka iz Rajkovca*, *Tesla ili prilagođavanje anđela*) i brojnih tekstova za lutkarski teatar kojima je obezbedio „savremenu klasiku“ i „zlatni fond“ mnogim lutkarskim pozorištima (BELOVIĆ 1994: 8).

Bez obzira na to koliko je upitno da li će *Mesečeva enciklopedija* ikada dobiti oficijelan sud književne istorije i pomeriti se ruba rubnog prostora srpske književnosti, ona ostaje značajna pesnička knjiga. Ako ne u kontekstu izučavanja modernističkih i postmodernističkih literarnih tendencija šeste decenije XX veka, ono zasigurno u kontekstu razumevanja jednog, po mnogo čemu intrigantnog i netipičnog opusa.

Citirana literatura

- BELOVIĆ 1994: Беловић, Мирослав. „Од трагедије до луткарске фантастике“. *Књижевне новине*, год. 46, бр. 897, 1994: стр. 8.
- BOGNAR 2013: Богнар, Зоран. „Стеван Пешић – ходочасник новог светла (поводом 15-годишњице од смрти Стевана Пешића)“. *Стеван Пешић – животи и дело (зборник радова)*. Нови Сад: Градска библиотека, 2013: стр. 155–163.
- BRAJOVIĆ 2017: Brajović, Tihomir. „Velika duša mesečeva“ – vidovi i značenja lunarne topike u srpskom pesništvu modernog doba“. *Il SoleLuna presso gli slavi meridionali*, II. Lj. Banjanin, P. Lazarević Di Giacomo, S. Roić, S. Šeatović (ur.). Alessandria: Edizioni dell’Orso, 2017: str. 23–39.
- VELIKIĆ 1991: Великић, Драган. „Исповест човека коме се догодио читав свет“. *НИН*, бр. 2124 (13. септембар) 1991: стр. 44.
- VINOGRADOVA, TOLSTOJ 2001: Виноградова, Л. Н. и Толстој, С. М. „Ивањдан“. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. С. М. Толстој и Љ. Раденковић (ур.). Београд: Zepter book world, 2001: стр. 219–220.
- GLUŠČEVIĆ 1975: Глушчевић, Зоран. *Алфа и омега. Књижевности и психологија несвесног*. Београд: Вук Караџић, 1975.
- GURA 2005: Гура, Александар. *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Превод Љ. Јоксимовић, С. Ранковић, В. Лазаревић, С.

- Богојевић, В. Маричић, М. Грбић. Београд: Бримо – Логос – Александрија, 2005.
- ĐERIĆ 2013: Ђерић, Зоран. „Месечева енциклопедија Стевана Пешића“. *Стеван Пешић – животи и дело (зборник радова)*. Нови Сад: Градска библиотека, 2013: стр. 147–153.
- ELIJADE 1986: Елијаде, Мирча. *Светло и њрофано*. Превод З. Стојановић. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1986.
- ŽIVANOV 2001: Живанов, Павле (ур.) *Орфејеве двојнице. Самоизабрани цвешник савремене српске поезије*. Нови Сад: Прометеј – Градска библиотека у Новом Саду, 2001.
- ZUBAC 1966: Zubac, Perica. „Pet pesnika (Miodrag Stanisavljević, Petar Cvetković, Stevan Pešić, Ivan Rastegorac, Nikola Višnjić)“. *Polja*, god. 12, br. 92, 1966: str. 13.
- ZUBAC 2013: Зубац, Перо. „О Стевану Пешићу са сетом“. *Стеван Пешић – животи и дело (зборник радова)*. Нови Сад: Градска библиотека, 2013: стр. 145–146.
- JANKOVIĆ 1951: Јанковић, Ненад Ђ. *Астрономија у њредањима, обичајима и умотворинама Срба*. Београд: Српска академија наука, 1951.
- JOVANOVIĆ 2017: Јовановић, Бојан. *Онирички код. Увод у анђропологију снова*. Београд: HERAedu, 2017.
- KULENOVIĆ 1985: Kulenović, Tvrtko. „Stevan Pešić *Svetlo ostrvo*; Radmila Gikić *Namaste, Indijo*. Matica srpska, Novi Sad, 1984“. *Polja*, god. 31, br. 314, 1985: str. 15.
- MILORADOVIĆ 1966: Милорадовић, Мирко. „Нова генерација (приповетке Љубише Јеремића, каркатуре Радослава Зечевића, збирке песама Миодрага Станисављевића, Стевана Пешића, Ивана Растегорца, Николе Вишњића и Петра Цветковића, издање Универзитетски одбор Савеза студената, 1965)“. *НИН*, бр. 786 (30. јануар) 1966: стр. 9.
- PAVLETIĆ 1986: Pavletić, Vlatko. *Кљич за модерни поезију*. Zagreb: Globus, 1986.
- RASTEGORAC 1994: Растегорац, Иван. „Стеван Пешић – ходач у сну. Плелоаје за ново читање *Месечева енциклопедије*“. *Књижевне новине*, год. 46, бр. 897, 1994: стр. 8.
- TOLSTOJ 2001: Толстој, М. Светлана. „Месећ“. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. С. М. Толстој и Љ. Раденковић (ур.). Београд: Zeptr book world, 2001: стр. 354–355.
- HARPANJ 1965: Harpanj, Mihailo. „О pesmama i pesnicima (Miodrag Stanisavljević: *Pesme, Pisma Aleksandra Roša*; Nikola Višnjić: *Lirske parabole*; Stevan Pešić: *Mesečeva enciklopedija*; Petar Cvetković: *Pozorište*; Ivan Rastegorac: *Pesme* – Beograd, 1965)“. *Index*, god. 7, br. 113, 1965: str. 8.
- ČAJKANOVIĆ 1994: Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 4, приредио В. Ђурић. Београд: СКЗ – БИГЗ – Партенон – М. А. М., 1994.

- ŠARANČIĆ ČUTURA 2018: Šarančić Čutura, Snežana. „Fragmenti o intertekstu pesničkog dela Stevana Pešića“. *Slavistična revija*, god. 66, sv. 3, 2018: str. 315–331.
- ŠEVALIJE, GERBRANT 1986: Chevalier, Jean i Gheerbrant, Alain. „Mjesec“. *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prevod A. Buljan, D. Bućan, F. Vučak, M. Vekarić, N. Grujić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986: str. 406–410.

Izvori

- PEŠIĆ 1965: Pešić, Stevan. *Mesečeva enciklopedija*. Beograd: Univerzitetski odbor SSJ Beogradskog univerziteta, 1965.
- PEŠIĆ 1982: Pešić, Stevan. *Katmandu*. Beograd: Prosveta, 1982.
- PEŠIĆ 1985: Pešić, Stevan. *Grad sa zečjim ušima*. Beograd: „Vuk Karadžić“, 1985.
- PEŠIĆ 1991: Pešić, Stevan. *Svetlo ostrvo*. Beograd: Prosveta–Koprodukcija, 1991.
- PEŠIĆ 1992: Пешић, Стеван. „Славуј убица“. *Српски књижевни гласник* (трећа серија), I/5, 1992: стр. 12–22.
- PEŠIĆ 2002: Пешић Стеван. *Велика књига – Књига о Шанцу*. Нови Сад: Градска библиотека – Месна заједница Ковиљ, 2002.
- PEŠIĆ 2015: Pešić, Stevan. *Put u Radžastan*. Beograd: Dereta – Novi Sad: Gradska biblioteka u Novom Sadu, 2015.

Snežana Z. Šarančić Čutura

A LOOK INTO THE POETIC WORLD OF THE *THE LUNAR ENCYCLOPAEDIA* BY STEVAN PEŠIĆ

The need to be reminded of *the Lunar Encyclopedia* (1965), the first published book by Stevan Pešić, which has been greatly marginalised by the reading public and in scientific and critical reception, stems from the belief that the understanding of the author's poetics cannot possibly be achieved at the expense of the exclusion of the works that anticipate some of the most important thematic, stylistic and cognitive constants of his literary vision of the world, ranging from diverse forms of poetical reinterpretation of lunar symbolism and semantics, via intertextual connections with mythical thinking and oral tradition, to the research of the oneiric discourse of the literary, the confidence in poetry of the ordinary and usual things made unusual, of the miraculous, fantastic, irrational and surreal, coupled with his melancholic and daydreaming poetical lyricism and panhumanism, or his musings on the drama of ontological and existential anxiety.

Keywords: the Moon, folklore, the fantastic, the lyrical, Stevan Pešić, Serbian literature of the 1960s.